

شناخت و ارزیابی کاربردی هنرهای اسلامی ایران (۲) (رشته هنر)

علی اصغر مقتدائی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام(ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

ابوالفضل فراهانی

رئیس دانشگاه پیام‌نور

فهرست

پیشگفتار.....	یازده
بخش اول سفالگری	۱
فصل اول تاریخچه سفالگری در ایران.....	۳
هدف کلی.....	۳
اهداف یادگیری.....	۳
۱-۱ سفالگری پیش از اسلام.....	۳
۱-۱-۱ سفالگری در دوران باستان.....	۵
۲-۱-۱ سفالگری در دوره هخامنشی.....	۱۴
۳-۱-۱ سفالگری در دوره اشکانی.....	۱۶
۴-۱-۱ سفالگری در دوره ساسانی.....	۱۷
۲-۱ سفالگری در دوره اسلامی.....	۱۷
۱-۲-۱ سفالگری در دوره اولیه اسلام.....	۱۷
۲-۲-۱ سفالگری در دوره میانی اسلام.....	۲۹
۳-۲-۱ سفالگری در دوره متأخر اسلامی.....	۳۲
خودآزمایی.....	۳۸
فصل دوم سفال سازی.....	۳۹
هدف کلی.....	۳۹
اهداف یادگیری.....	۳۹
۱-۲ روش کار سفال سازی.....	۳۹
۲-۲ چرخ سفالگری.....	۴۲
۳-۲ رشته های سفالگری.....	۴۴
۴-۲ مواد و مصالح سفالگری.....	۴۴
۵-۲ ابزار و وسایل سفالگری.....	۴۵

۴۶	۶-۲ روش های کار تولید سفال.....
۴۷	۷-۲ ساخت سفال به روش قالبی.....
۴۹	۸-۲ انواع تزئین بدنه سرامیکی.....
۵۰	۹-۲ تزئینات رنگ و لعاب ظروف سرامیکی.....
۵۰	۱۰-۲ سفال سازی در دوره معاصر.....
۵۲	خودآزمایی.....

۵۴	فصل سوم کاشی سازی.....
۵۴	هدف کلی.....
۵۴	اهداف یادگیری.....
۵۵	۱-۳ پیدایش هنر کاشی سازی.....
۶۰	۱-۱-۳ زوش ساخت کاشی.....
۶۰	۲-۱-۳ پخت کاشی.....
۶۱	۲-۳ کوره.....
۶۱	۱-۲-۳ کوره های ابتدایی.....
۶۱	۲-۲-۳ کوره های پیشرفته.....
۶۱	۳-۲-۳ کوره های برقی.....
۶۵	۳-۳ لعاب سازی.....
۶۶	۴-۳ اکسیدهای فلزات.....
۶۹	۵-۳ شیوه لعاب دادن کاشی.....
۷۰	۶-۳ سنگینه ساز (عتیقه ساز).....
۷۰	۷-۳ خرمهره.....
۷۲	۸-۳ کاشی کاری در معماری اسلامی.....
۷۲	۹-۳ تزئینات کاشی در معماری اسلامی.....
۷۲	۱-۹-۳ کاشی های قالبی.....
۷۴	۲-۹-۳ کاشی یک رنگ.....
۷۵	۳-۹-۳ کاشی لعاب پران.....
۷۵	۴-۹-۳ کاشی بنایی با نقوش هندسی.....
۷۸	۵-۹-۳ کاشی زرین فام.....
۸۱	۶-۹-۳ کاشی معرق.....
۸۹	۷-۹-۳ کاشی هفت رنگ یا کاشی خشتی.....
۹۹	خودآزمایی.....

۱۰۱	بخش دوم شیشه گری.....
۱۰۳	فصل چهارم تاریخ پیدایش شیشه گری.....
۱۰۳	هدف کلی.....
۱۰۳	اهداف یادگیری.....
۱۰۳	۱-۴ تاریخ پیدایش شیشه.....

۱۰۴.....	۱-۱-۴ شیشه‌گری در دوره هخامنشیان.....
۱۰۵.....	۲-۱-۴ شیشه‌گری در دوره اشکانیان.....
۱۰۵.....	۳-۱-۴ شیشه‌گری در دوره ساسانیان.....
۱۰۷.....	۴-۱-۴ شیشه‌گری در اوایل دوره اسلامی.....
۱۰۸.....	۵-۱-۴ شیشه‌گری در دوره سلجوقیان و ایلخانیان.....
۱۰۹.....	۶-۱-۴ شیشه‌گری در دوره تیموری و صفوی.....
۱۱۰.....	۷-۱-۴ شیشه‌گری در دوره قاجار.....
۱۱۰.....	۸-۱-۴ شیشه‌گری در دوره معاصر.....
۱۱۱.....	۲-۴ تکنیک‌ها و تزئینات شیشه‌گری.....
۱۱۱.....	۱-۲-۴ تعریف شیشه.....
۱۱۱.....	۲-۲-۴ ساختار شیشه.....
۱۱۱.....	۳-۲-۴ مواد و مصالح شیشه‌سازی.....
۱۱۲.....	۴-۲-۴ ابزار و وسایل شیشه‌سازی.....
۱۱۴.....	۵-۲-۴ روش‌های تولید شیشه‌سازی.....
۱۱۸.....	۶-۲-۴ تزئین شیشه.....
۱۱۹.....	۷-۲-۴ تراش شیشه.....
۱۲۱.....	۸-۲-۴ نقاشی روی اشیاء شیشه‌ای.....
۱۲۴.....	۹-۲-۴ همجوشی شیشه (فیوزین گلاس).....
۱۲۵.....	۱۰-۲-۴ مات کردن شیشه.....
۱۲۸.....	۱۱-۲-۴ شیشه‌های نقش‌دار و تراش‌دار.....
۱۲۸.....	۱۲-۲-۴ تلفیق شیشه و فلز.....
۱۳۰.....	۱۳-۲-۴ آب‌گز کردن شیشه.....
۱۳۱.....	۱۴-۲-۴ شیشه بارفتن.....
۱۳۲.....	۱۵-۲-۴ شیشه‌های دو پوست و سه پوست.....
۱۳۳.....	۱۶-۲-۴ تولید شیشه‌های رنگی.....
۱۳۷.....	خودآزمایی.....

بخش سوم سنگ ۱۴۱

فصل پنجم سنگ و سنگ‌تراشی..... ۱۴۳

هدف کلی..... ۱۴۳

اهداف یادگیری..... ۱۴۳

۱-۵ تاریخچه سنگ..... ۱۴۳

۱-۱-۵ سنگ‌تراشی در دوره هخامنشی..... ۱۴۴

۲-۱-۵ سنگ‌تراشی در دوره اشکانی..... ۱۴۹

۳-۱-۵ سنگ‌تراشی در دوره ساسانی..... ۱۵۰

۴-۱-۵ سنگ‌تراشی در قرون اولیه اسلامی..... ۱۵۲

۲-۵ تعریف سنگ..... ۱۵۶

۳-۵ انواع سنگ‌ها..... ۱۵۷

۴-۵ استقامت سنگ‌ها..... ۱۵۹

۱۵۹.....	۵-۵ رنگ سنگ‌ها.....
۱۶۰.....	۵-۶ سنگ‌بری.....
۱۶۰.....	خودآزمایی.....

۱۶۲.....	فصل ششم آثار هنری بر روی سنگ.....
۱۶۲.....	هدف کلی.....
۱۶۲.....	اهداف یادگیری.....
۱۶۳.....	۱-۶ سنگ‌تراشی.....
۱۶۳.....	۲-۶ ابزار سنگ‌تراشی.....
۱۶۳.....	۳-۶ روش کار سنگ‌تراشی.....
۱۶۵.....	۴-۶ حجاری و تراش سنگ.....
۱۶۶.....	۱-۴-۶ نقش برجسته‌کاری.....
۱۷۴.....	۲-۴-۶ استفاده از سنگ در بنا.....
۱۷۸.....	۳-۴-۶ خراطی سنگ.....
۱۸۰.....	۴-۴-۶ معرق‌کاری سنگ.....
۱۸۲.....	۵-۴-۶ مشبک‌کاری سنگ.....
۱۸۵.....	۶-۴-۶ خراش سنگ.....
۱۸۷.....	۷-۴-۶ سنگ‌تراشی با روش تلفیقی.....
۱۸۸.....	۸-۴-۶ پیکره‌تراشی.....
۱۹۰.....	خودآزمایی.....

۱۹۱.....	فصل هفتم سنگ‌های قیمتی (جواهرات).....
۱۹۱.....	هدف کلی.....
۱۹۱.....	اهداف یادگیری.....
۱۹۱.....	۱-۷ پیدایش سنگ‌های زینتی و قیمتی در ایران.....
۱۹۴.....	۲-۷ زیورسازی و گوهرنشانی.....
۱۹۴.....	۳-۷ جواهر.....
۱۹۵.....	۴-۷ شناخت سنگ‌های قیمتی و نیمه قیمتی.....
۱۹۵.....	۱-۴-۷ الماس.....
۱۹۷.....	۲-۴-۷ یاقوت.....
۱۹۷.....	۳-۴-۷ برلیان.....
۱۹۹.....	۴-۴-۷ زمرد.....
۱۹۹.....	۵-۴-۷ مروارید.....
۲۰۰.....	۶-۴-۷ زمرد کبود.....
۲۰۱.....	۷-۴-۷ فیروزه.....
۲۰۳.....	۸-۴-۷ لعل.....
۲۰۳.....	۹-۴-۷ زبرجد.....
۲۰۶.....	۱۰-۴-۷ حجر القمر (سنگ ماه).....

۲۰۶	عقیق ۱۱-۴-۷
۲۰۹	یشم ۱۲-۴-۷
۲۱۰	باباقوری ۱۳-۴-۷
۲۱۰	سنگ لاجوردی ۱۴-۴-۷
۲۱۲	سنگ یمانی سبز ۱۵-۴-۷
۲۱۲	سنگ محک ۱۶-۴-۷
۲۱۲	۵-۷ نقش قالب در زیورسازی
۲۱۲	۶-۷ روش قالب‌گیری برای نشانیدن جواهر
۲۱۳	۷-۷ تمیزکردن و پرداخت طلاهای قالب‌گیری
۲۱۴	خودآزمایی
۲۱۷	منابع

پیشگفتار

شکوه و عظمت هنرهای اسلامی ایران همواره زبانزد بوده و دستاوردهای هنرمندان اقوام مختلف معرف فرهنگ غنی این سرزمین است. کتیبه‌ها، نقش برجسته‌ها، نقش و نگارهای روی اشیاء مختلف چون سفال، سنگ، کاشی، فلز، چوب، کاغذ، قالی، پارچه و سایر هنرهای دستی، هر رهگذری را بر جایش میخکوب می‌کند و چند دقیقه‌ای به تأمل وادار می‌دارد. هنر ایران همان هنر غنی و پر بار دیرینه است که تاکنون برجای مانده و همچنان به رونق و اعتبار خود دوباره می‌دهد.

هنرمند با به تصویر کشاندن شگفتی‌های خلقت و خلق آثار هنری از جنس فرهنگ و باورهای دینی‌اش، نه تنها به رضایت درونی می‌رسد، بلکه فرهنگ و باورهای دینی خود را به‌خصوص در بین جوانان اشاعه داده و با زبان هنر، بسیاری از حرف‌ها را بیان می‌کند. هنگامی که هنر رنگ سازندگی و تعهد به‌خود گیرد، نوری برای هدایت روشن فکرانه بشر می‌شود و خداجویی و عدالت را سرمشق زندگی انسان‌ها می‌کند.

نقوش سنتی به‌کار رفته در صنایع گوناگون همچون سفال، سنگ و شیشه، حکایت از اعتقاد و حس درونی خالق آن بوده و یکتاپرستی را نشان می‌دهد، بنا براین نشانه‌های معیارهای اسلامی در گذشته‌های دور نیز در هنر نمایان است. خلق یک اثر و هنر دینی به درون هنرمند برمی‌گردد، حسی که او را به‌سوی معبودش متمایل می‌سازد. کتاب حاضر قسمت دوم هنرهای اسلامی ایران متشکل از صنایع سفال و سنگ و شیشه و نقش و نگارهای سنتی به‌کار رفته در آن‌هاست. در این کتاب آثار ارزشمندی در اختیار شما قرار می‌گیرد که هر یک اثری ماندگار و جاوید در پهن‌دشت ایران اسلامی

است و همه آنها با دستان پرتوان و خلاق استادکاران و هنرمندان ادوار مختلف تاریخی از صدر اسلام تا دوران معاصر خلق گردیده‌اند که برخی از آنها در موزه‌های بزرگ جهان نگهداری می‌شوند.

در خاتمه از همکاری صمیمانه کلیه همکاران به‌ویژه آقای دکتر محمدعلی ابراهیمی (مدیریت محترم تدوین)، آقای محمدرضا ثمری (معاون محترم تدوین)، سرکار خانم مینا حاجی انزهایی (کارشناس محترم تدوین) آقای اصغر پناه‌زاده خانمیری (ویراستار علمی)، به دلیل زحمات بی‌دریغ‌شان در راستای چاپ کتاب، کمال سپاسگزاری و امتنان را دارم.

علی اصغر مقتدائی

بخش اول

سفالگری

فصل اول

تاریخچه سفالگری در ایران

هدف کلی

آشنایی با سفالگری در هنرهای اسلامی ایران

اهداف یادگیری

در پایان این فصل از دانشجو انتظار می‌رود:

۱. تاریخچه سفالگری قبل از اسلام را بداند.
۲. دوره‌های تاریخی سفالگری اسلامی را نام ببرد.
۳. مهم‌ترین پیشرفت‌های فنی سفالینه‌سازی را بیان کند.
۴. انواع رنگ مینایی را نام ببرد.
۵. استفاده کاشی در معماری اسلامی را توضیح دهد.
۶. سفال‌سازی در دوره صفوی را شرح دهد.

۱-۱ سفالگری پیش از اسلام

آثار به‌دست آمده از مناطق باستانی ایران نشان می‌دهد که ساخت اولین اشیاء و ظروف سفالین متعلق به اقوام ایرانی است. ویل دورانت در کتاب *تاریخ تمدن*، مشرق زمین *گاهواره تمدن* درباره تمدن ایلام می‌گوید:

«چنان به‌نظر می‌رسد که در آن زمان مردم ایلام تازه از زندگی بیابان‌گردی و شکار و ماهیگیری بیرون آمده بودند؛ ولی در همان زمان سلاح و افزارهای مسی داشتند،

زمین را می‌کاشتند، حیوانات را اهلی می‌کردند، با خط‌نویسی دینی و اسناد بازرگانی آشنا بودند، آینه و جواهرات را می‌شناختند، و بازرگانی آنان از مصر تا هند ادامه داشت. در کنار افزارهای سنگ چخماقی صاف شده که ما را به عصر سنگ جدید می‌رساند، گلدان‌های خوش‌ساخت گِردی می‌بینیم که بر آن‌ها نقوش هندسی با تصاویر زیبای حیوانات و گیاهان رسم شده، و پاره‌ای از آن‌ها در شمار بهترین آثار هنری ساخت دست بشر به شمار می‌رود. در همین جاست که نه تنها نخستین چرخ کوزه‌گری آشکار می‌شود، بلکه نخستین چرخ ارابه نیز به‌نظر می‌رسد ... کشور شوش ۶۰۰۰ سال زیست و در این مدت شاهد اوج عظمت سومر، بابل، آشور، پارس، مصر، یونان و روم بود، و به نام شوش با کمال جلال، تا قرن چهاردهم میلادی پا بر جای ماند (دورانت، ۱۳۷۶: ۱۴۲).

پروفسور پوپ نیز در کتاب بررسی هنر ایران آورده است:

«مدارکی که اخیراً به دست آمده قویاً موجب اثبات فرضیه‌های چند سال اخیر است مبنی بر اینکه کشاورزی و شاید صنایع پیوسته به آن یعنی: کوزه‌گری و صنعت سفال‌سازی و بافندگی از فلات ایران آغاز شده است.»

از آغاز نیمه دوم سده گذشته باستان‌شناسان، تعداد زیادی ظروف سفالی و اشیاء دیگر در منطقه‌ای از مشرق ایران تا عراق، و از قفقاز تا دره سند را از زیر خاک بیرون آوردند. سفال‌های پیش از تاریخ که در این منطقه وسیع یافت شده، در شیوه و سبک ساختن، تقریباً با مختصر تغییر یکنواخت، و در سطح فنی به طرز اعجاب‌انگیزی پیشرفته است. با انجام کشفیات باستان‌شناسان در دهه ۱۳۸۰ هـ ش در منطقه جیرفت تعدادی آثار سفالی به دست آمده که نشان می‌دهد ۷۰۰۰ سال قبل مردم ساکن این نواحی با صنعت سفالگری و تزئین آن آشنایی داشته‌اند.

۱. ظرف سفالی مکشوفه از جیرفت، ۵۰۰۰ ق م، اولین نقاشی متحرک روی سفال (نخستین انیمیشن)

۱-۱-۱ سفالگری در دوران باستان

نمونه‌های به دست آمده ظروف سفالین تمدن ایلام از منطقه شوش حاکی از این است که سفال‌های شوش نه تنها مربوط به خود شوش است، بلکه سفالینه‌هایی که از تپه موسیان (۱۶۰ کیلومتری شوش)، سومر (شهر اور)، تل حلف (عراق)، شمال غربی هندوستان، بلوچستان، تپه گیان (در فلات ایران)، تپه حصار، تورنگ تپه، سیلک، و یا در قسمت شرق تا آناتو در ترکستان ساخته شده‌اند، جزو طبقه سفال‌های شوش نامیده می‌شوند. سفال‌هایی که به نام شوش اول معروف هستند، متعلق به حدود ۳۵۰۰ تا ۲۵۰۰ پیش از میلاد مسیح می‌باشند. اما آثار سفالی به دست آمده از «گنج دره تپه» و «غار کمر بند» نشان می‌دهد که قدمت سفال در ایران به ۸۰۰۰ سال قبل از میلاد می‌رسد. این سفال‌ها دست‌ساز بوده در ساخت آن‌ها فقط از خاک موجود در طبیعت استفاده شده است.

در مرحله دوم (هزاره پنجم و ششم قبل از میلاد) به سفال‌های «چشمه علی»، «تپه زاغه»، «تپه سیلک» و «اسماعیل آباد» برمی‌خوریم که مانند سفال‌های دوره اول خشن بوده و با شکل‌ها و تزئینات ساده، در اندازه‌های کوچک و با پخت ناقص ساخته شده‌اند. در ساخت آن‌ها برای چسبندگی بهتر گل، از کاه خرد شده، یا علف خشک استفاده کرده‌اند (آشوری، ۱۳۷۹: ۲۷).

قدیمی‌ترین نمونه تزئینات سفالی لعابداری که در ایران به دست آمده، منسوب به «معبد چغازنبیل» و مربوط به عهد ایلام میانه است.

۲. کاسه سفالین، ارتفاع ۲۸/۵ سانتی‌متر، ۵۰۰۰ ق م

۳. آبکش سفالی، ارتفاع ۱۳/۵ سانتی متر، ۱۰۰۰ ق م، اسماعیل آباد، موزه ملی ایران

۴. راست: مجسمه سفالی، گاو کوهان دار، طول ۲۷ سانتی متر، مارلیک، اواخر ۲۰۰۰ ق م
۵. چپ: ریتون سفالی، ارتفاع ۱۶/۵ سانتی متر، ۱۰۰۰ ق م، زیویه، موزه ملی ایران

تاریخچه سفالگری در ایران ۷

۶. مجسمه سفالی، پلنگ، طول ۳۴ سانتی متر، مارلیک، اواخر ۲۰۰۰ ق م، موزه ملی ایران

۷. مجسمه سفالی، گاو کوهان دار، طول ۴۰ سانتی متر، ۱۰۰۰ ق م، عمارلو، موزه ملی ایران

۸. ظرف سفالین، ارتفاع، ۱۶/۵ سانتی متر اواسط هزاره پنجم قبل از میلاد، شهریار، موزه ملی ایران

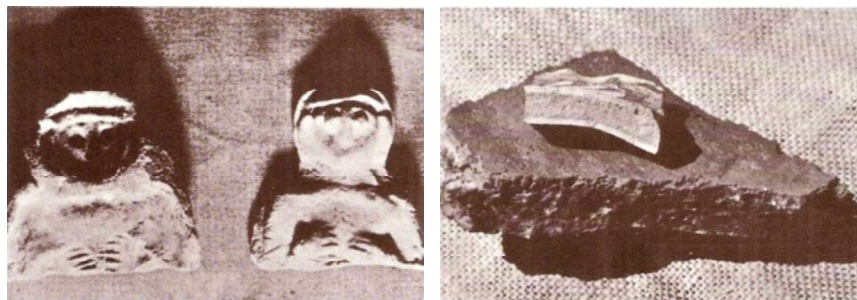
۹. سفالینه‌های مکشوفه از شوش، هزاره چهارم قبل از میلاد، موزه ملی ایران

در دوره بعد به واسطه استفاده از «چرخ سفالگری» سفال‌ها، ظرافت بیشتری پیدا کرده‌اند. فرم کوره تغییر مختصری نموده ولی هنوز اجاق و اتاق کوره یکی بود، و در نتیجه در هنگام پخت سفال‌ها، حرارت کامل‌تری به آن‌ها داده شده است. موادی مانند شن نرم یا پودر شن نیز برای سختی بیشتر، با گل مخلوط و در نتیجه ظروفی با جداره ظریف‌تر و فرم‌های متنوع‌تر و اندازه‌های بزرگتر ساخته شده است (آشوری، ۱۳۷۹: ۲۸).

کهن‌ترین ظرفی که در ایران یافت شده، ظرف سیاه دودآلودی است، که مانند سایر ظروف سفالی قدیمی می‌باشد، که در جاهای دیگر پیدا شده است. نخستین ظرف‌های سفالی که با روش کربن ۱۴ تاریخ آن به دست آمده و متعلق به هزاره چهارم پیش از میلاد مسیح است، در بین‌النهرین یافت شده است. قدیمی‌ترین سفالی که در ایران یافت شده متعلق به همان دوره است. این ظرف دست‌ساز نسبتاً ابتدایی به دنبال خود ظرفی سرخ با لکه‌های سیاه ناشی از پخت ناقص داشت. پیشرفت فنی در حرفه کوزه‌گری، سبب به وجود آمدن سبک جدیدی شد. این سبک با تغییرات و وقفه‌هایی که داشت بیش از ۲۰۰۰ سال در بعضی از مناطق فلات ایران دوام کرد. معروف‌ترین پیشرفت‌های فنی در رشته سفالینه‌سازی از این قرار است:

- بدنه ظروف از خاک رس ظریف که بدون تردید آبدیده شده است، پوشیده شده است. این ظروف در کوره پخته می‌شدند و رنگ آن‌ها لیمویی، کرم، زرد، صورتی و یا گاهی سرخ تیره بود.
- تمام ظروف دارای ضخامتی یکنواخت است. ظرف‌هایی که بلندیشان بیش از ۱۰ سانتیمتر است ۰/۹۵ سانتیمتر ضخامت دارند.
- گردی کامل و بعضی علاماتی که در موقع چرخ دادن آن به دست آمده، نشان می‌دهد که لااقل در آن روز چرخ کوزه‌گری با سرعت کم، که پیش‌درآمد چرخ‌های فعلی کوزه‌گری است، به کار برده می‌شده است.
- تمام ظروف پیدا شده در دوغ آب خاک رس بسیار نرمی فرو برده شده بود، که سطح آن‌ها را این قدر صاف کرده است.
- یک ماده رنگی که از گرد اکسید آهن آبدار و اکسید منگنز ساخته شده بود، به کار برده می‌شد. در پخت دوم این رنگ‌ها سیاه، یا قهوه‌ای پررنگ می‌شد.

- پیش از پایان هزاره چهارم قبل از میلاد چرخ‌گندرو کوزه‌گری، به صورت چرخ تند امروزی درآمد. لاقل این موضوع در مورد سفال‌هایی که در سیلک در مرکز ایران و تپه حصار در شمال شرقی ایران پیدا شده است صدق می‌کند.
- تقریباً در همان زمان نوعی از کوره در ایران به وجود آمد که آتش‌خانه آن در زیر محل سفال‌ها بود و یک در آجری آن‌ها را از هم جدا می‌کرد. کوره‌ها باید از این نوع باشد، تا نظارت و بررسی اتمسفر لازم برای تولید رنگ‌های کرم و نخودی عملی باشد. این نوع کوره‌ها هنوز در سراسر کشور از طرف کوزه‌گران و آجرپزان به کار برده می‌شود و هنوز هم رنگ نخودی را برای ظروف و آجر ترجیح می‌دهند.
- تعدادی سفال قالبی در «تپه حصار» و «تل باکون» در جنوب ایران یافت شده است. همچنین در بخش‌های مختلف کشور، قالب‌های گلی پخته شده برای تولید زیاد مجسمه‌ها به دست آمده که متعلق به سال‌های ۲۵۰۰ تا ۱۷۵۰ پیش از میلاد است.

۱۰. راست: قطعات شکسته ظرف سفالی، تپه سیلک (صنایع دستی کهن ایران)
 ۱۱. چپ: قالب مجسمه و نقش آن، تپه گیان، ۲۵۰۰ تا ۱۸۰۰ ق م (صنایع دستی کهن ایران)

- سفالینه‌های خاکستری رنگ با لعاب سیاه درخشان ابتدا در حدود ۲۰۰۰ پیش از میلاد در تپه حصار و در سیلک به وجود آمد. این سفال‌ها که در کوره احیاکننده پخته شده‌اند، اولین نوع سفال‌سازی لعابی در ایران است. لعاب‌کاری سفال در قرون وسطی در کاشان متداول گردید.

۱۲. راست: ظرف سفالی، ارتفاع ۱۱ سانتی متر، ۱۰۰۰ ق م، سیلک، موزه ملی ایران
۱۳. چپ: لیوان سفالی، ارتفاع ۲۰ سانتی متر، ۴۰۰۰ ق م، تل باکون، موزه ملی ایران

۱۴. تنگ سفالی، ۱۰۰۰ ق م، سیلک، موزه ملی ایران

۱۵. تنگ سفالی، ارتفاع ۱۲ سانتی متر، ۱۰۰۰ ق م، سیلک، موزه ملی ایران

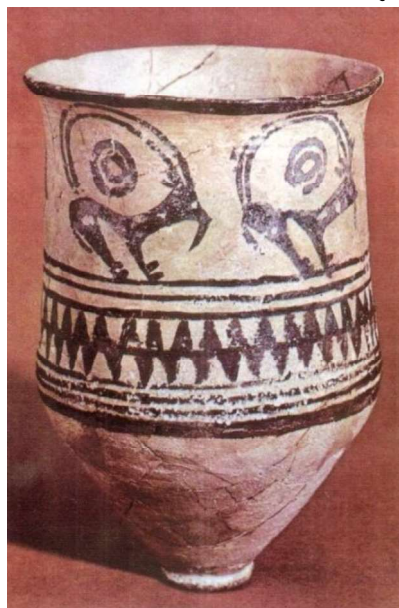
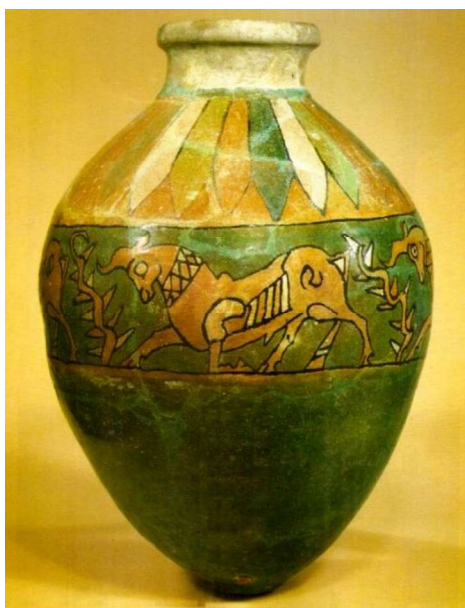

۱۶. گاو کوهان دار سفالی، ۸۰۰ ق م، مارلیک، موزه لوور

تمام این پیشرفت‌های فنی در مدتی کوتاه، هنر سفال‌سازی را یکی از حرفه‌های سامان‌یافته در ایران کرد، و از آن تاریخ تا کنون به همین نحو باقی مانده است. اما

مهارت و استادی کوزه‌گران عهد باستانی، تنها از نظر فنی نبوده است، بلکه زیبایی این آثار نیز فوق‌العاده است. برای زیبایی آثار تولیدشده، تزئینات مختلفی با به‌کار بردن رنگ‌دانه‌های اکسیدی، و با استفاده از قلم مو و حرکات متوالی بر آن‌ها انجام می‌شده است. نقوش به‌کار رفته در آن‌ها عموماً طرح حیوانات و نباتات، همراه با نقش هندسی تقریباً دقیق است.

میان سال‌های ۱۷۵۰ تا ۱۱۰۰ پیش از میلاد در تمدن بین‌النهرین یعنی: بابل، ایلام و آشور، آثاری از سفالینه‌های آن‌ها به‌جای مانده است. کاسیت‌ها که یک قوم متمدن آسیای مرکزی بودند، و فاتحین هند و آریایی نیز آثاری از سفالینه‌های خود را به یادگار گذاشته‌اند. در زمانی که کاسیت‌ها در ایران حکومت می‌کردند، سفال‌سازی با ایجاد روش نوینی توانگر و غنی گردید؛ این روش نو لعاب‌کاری بود. این یکی از ارزنده‌ترین پیشرفت‌هایی بود که پس از اختراع سفال‌سازی به ظهور رسید. عقیده عمومی بر این است که کاسیت‌ها صنعت لعاب‌کاری را از بابل: که قرن‌ها در تصرف آن‌ها بود: به ایران آوردند (وولف، ۱۳۸۴: ۱۲۳-۱۲۵).

۱۷. راست: ظرف سفالی نخودی منقوش با رنگ قهوه‌ای تیره، ۴۰۰۰ ق م، سیلک، (آشنایی با صنایع دستی ایران، ج ۱)
 ۱۸. چپ: کوزه سفالی لعابدار با نقش گاو نر، ۷۰۰ تا ۸۰۰ ق م کردستان، موزه متروپولیتن، آمریکا (کهن دیار، ج ۱)